

УДК 746.011.26:39(=161.2)
DOI 10.32461/2226-3209.4.2022.269428

Цитування:

Соболевська С. О. Вузлова лялька як символ української ідентичності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2022. № 4. С. 26–29.

Sobolievskaya S. (2022). Knot Doll as Ukrainian Identity Symbol. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 3, 26–29 [in Ukrainian].

*Соболевська Світлана Олександрівна,
кандидат культурології,
доцент кафедри богослов'я,
релігієзнавства та культурології
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
<https://orcid.org/0000-0002-5361-7085>
svitlanasobolievskaya@gmail.com*

ВУЗЛОВА ЛЯЛЬКА ЯК СИМВОЛ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Мета дослідження – з'ясувати роль української вузлової ляльки у формуванні національної ідентичності. **Методологія дослідження** полягає у використанні історико-порівняльного методу для зіставлення відмінностей традиційної і сучасної народної ляльки та аналітичного методу для узагальнення і структуризації відомостей про українську вузлову ляльку. **Наукова новизна** полягає в аналізі особливостей традиційної і сучасної вузлової ляльки як культурного феномену в контексті усвідомлення власної ідентичності. **Висновки.** Вузлова народна лялька – це культурний феномен, у якому сконцентровано пам'ять української нації. Водночас вона є об'єктом творчої діяльності і предметом дитячої гри. Як об'єкт духовної спадщини народна лялька відображає самотні риси естетики українського народу й демонструє вплив художньої культури на народну творчість. Вузлова народна лялька здатна зацікавити дітей і дорослих історією України, збагатити знаннями про звичаї та традиції українців, сприяти розвитку духовності та усвідомленню власної національної ідентичності.

Ключові слова: архетип, вузлова лялька, духовна спадщина, ідентичність, народна іграшка.

Sobolievskaya Svitlana, Candidate of Cultural Science, Associate Professor, Department of Theology, Religious and Cultural Studies, National Pedagogical Dragomanov University

Knot Doll as Ukrainian Identity Symbol

The purpose of the article is to clarify the role of the Ukrainian knot doll in the formation of national identity. **The research methodology** allows using the historical-comparative method to compare the differences between traditional and modern folk dolls and the analytical method to generalise and structure information about the Ukrainian knot doll. **The scientific novelty** consists in the analysis of features of traditional and modern knot doll as the cultural phenomenon in the context of awareness of one's own identity. **Conclusions.** A knot folk doll is the cultural phenomenon in which the memory of Ukrainian nation is concentrated. At the same time, it is the object of creative activity and article of child's game. As an object of spiritual inheritance, a folk doll reflects the distinctive features of aesthetics of the Ukrainian people and demonstrates influence of artistic culture on folk creativity. A knot folk doll is able to interest children and adults in the history of Ukraine, to enrich knowledge about customs and traditions of Ukrainians and to assist the development of spirituality and realisation of own national identity.

Key words: archetype, knot doll, spiritual inheritance, identity, folk toy.

Актуальність теми дослідження. Вузлові ляльки в Україні, які ще називають ляльками-мотанками, не випадково вважають символом української ідентичності. Вони потрапляють в один ряд з такими культурними феноменами як опішнянська кераміка або петриківський розпис. Зі здобуттям незалежності України народна лялька стала популярною, кількість її шанувальників зростає, адже українські традиції є актуальними й цікавими для сучасного суспільства.

Мета роботи полягає в з'ясуванні ролі української вузлової ляльки у формуванні національної ідентичності.

Аналіз досліджень і публікацій. У контексті дослідження витоків народної ляльки відмітимо, що народні іграшки досліджував український етнограф М. Грушевський. Його праця «Дитина у звичаях і віруваннях українського народу» містить інформацію про іграшки і забавки дітей в українському селі наприкінці XIX століття. Вагомий внесок у дослідження народної іграшки зробили сучасні науковці О. Найден у роботі «Українська народна лялька» і Д. Фіголь у праці «Українська народна дитяча іграшка» [1; 3; 8].

На думку дослідника народної культури О. Найдена, народні ляльки, перш ніж увійти до

сфери дитячого середовища, пройшли тривалий шлях еволюції, при цьому більших змін зазнали їх функції і зміст, ніж форма. Тому сучасна дитина під час спілкування з традиційною лялькою, здійснюючи зорове і сенсорне сприйняття її матеріально-пластичної, кольорової та орнаментальної форми, непомітно для себе долучається до місцевої, а через неї і до етнонаціональної сфери образних уподобань та художніх особливостей місцевості, де вона проживає, усвідомлюючи її як рідну. У такому усвідомленні, яке пов'язане з почуттями і пам'яттю, роль ляльки досить значна і межує з мовою та іншими видами фольклору [3, 12]. Український музеєзнавець та етнограф Д. Фіголь також стверджував, що навчання і виховання дітей з раннього віку повинно базуватися на тому ґрунті, де зростає дитина, і має бути тісно пов'язане з тими враженнями, які вона отримала в сім'ї, у своїй рідній хаті [8].

Виклад основного матеріалу. Назва «мотанка» походить від слова «мотати», тобто виготовляти з тканини ляльку без використання голки та ножиць. Майстрині намотують тканину, а для кріплення використовують стрічки й нитки, якими просто обгортають деталі та фіксують їх вузликами. Мотанки можна поділити на три групи: обрядові, оберегові та гральні. Обрядову ляльку виготовляли до певних свят і називали відповідно: Коляда, Весільна, Масляна, Вербниця, Веснянка, Пасхальна, Купавка тощо. Оберегові мотанки створювали для певної функції: на вагітність і здоров'я, на добробут і багатство, на злагоду, успіх і щастя. У середину таких ляльок закладали цілющі трави, а іноді монети. Ігрові ляльки для дітей були не тільки забавками, а й допомагали розвивати дрібну моторику, у дівчат формували навички майбутнього материнства.

Виділяють такі види вузлових ляльок:

- лялька-мотанка, яку використовували в аграрному обряді, щоб викликати дощ або попросити доброго майбутнього врожаю;
- очисна лялька: допомагала позбутися в оселі поганої енергетики;
- лялька Десятиручка: сприяла господині в домашніх справах;
- Кубишка-травниця: розміщували в будинку для позитивної енергетики;
- лялька Капустка: щоб вдало вийти заміж, виставляли у вікні;
- лялька Княгиня – найулюбленіший жіночий оберіг, допомагала в родинних справах;

- Нерозлучники: дарували на весіллі, щоб оберігали єдність молодят і їх вірність у сімейному житті;

- Наречена – найкрасивіша святкова лялька, мала вигляд молодої дівчини з довгою косою – символом тривалого подружнього життя;

- мотанка Родючість: дарували з побажанням народження великої кількості дітей у родині;

- лялька Берегиня: асоціювали з образом Матері – символом турботи, любові й збільшення достатку; її завжди зображували з покритою головою, великими грудьми та хрестом на обличчі;

- найперша мотанка – Пеленашка: у колиску її клала мати, щоб уберегти немовля від хвороб; а якщо в ляльку загортали м'якуш хліба, то вона виконувала роль соски;

- 12 маленьких мотанок: щоб уберегти малечу від недуги, їх робили з цілющих трав і давали гратися дитині; кожна лялька вбирала в себе хворобу; після того, як мотанка виконувала свою оберегову функцію, її спалювали;

- лялька Подорожниця: гарантувала господареві щасливе повернення додому, допомагала в дорозі завжди бути в теплі та ситим;

- лялька-подружка Желанниця: їй жінки довіряли свої найпотаємніші бажання; таку мотанку носили при собі в кишені разом із дзеркальцем і зверталися до неї за допомогою в здійсненні бажань.

Важливу роль у виготовленні ляльки-мотанки відігравали й кольори матеріалу: червоний – гарантував захист від хвороб і злих духів; жовтий – був уособленням життєдайної сили Сонця; зелений – символом відродження, здоров'я, молодості й Матінки-Природи; синій і блакитний – означали безперервний рух цілющої води; коричневий – асоціювали із Матір'ю-Землею та родючістю; білий – означав божественні небеса, чистоту та гармонію.

За результатами досліджень, жінки робили мотанки, відповідно до місячного календаря. На повний Місяць ляльку мотали з метою захисту; на спадний – від хвороб і невдач; у фазі росту – для досягнення гарного результату в будь-яких справах. Заборонено було мотати в п'ятницю та неділю, адже ці дні належали богині жіночої працелюбності та рукоділля Макоші. Виготовляли ляльку за один день. Використовували натуральні тканини й нитки. Процес намотування здійснювали тільки за годинниковою стрілкою, обов'язково працювали з позитивними думками [2].

За давніми звичаями, вважають, що лялька є сильним сакральним оберегом, який має в собі частинку душі мами або бабусі її власниці. М. Грушевський висловився так: «У кукол грають тільки дівчата. Трапляється, що од кукол не одірвеш і великої дівки: заміж йде і в скрині кукли везе свої, так полюблять се добро своє» [1]. Нині лялька-мотанка поступово втратила свої обрядово-магічні властивості. Та під час виготовлення ляльки сучасні майстрині обдумують її функціональне призначення і зважають на традиційне значення кольорів. Переважно вони не надають вузловій ляльці сакрального змісту, а використовують її як фольклорний елемент інтер'єру або як сувенірну продукцію. Це залежить від впливу новітніх технологій, використання сучасних матеріалів і власних артуподобань.

У 2020 році в експозиції в МВЦ Музею історії міста Києва було представлено дві із трьох складових мистецького проекту Олі Рондяк «Метемпсихоз». Цей проект порушив декілька тем, об'єднаних ідеєю переродження душі. Художниця О. Рондяк народилася в США, але свідомо вирішила повернутись в Україну. У кожному творі вона немов намагається віднайти свою ідентичність й осмислити власну приналежність до української нації. Серйозно займатися живописом мисткиня почала під час Помаранчевої революції. О. Рондяк пригадує: «Це стало моєю розрядкою, вираженням почуттів». Надалі тема пошуку ідентичності стала дуже важливою для художниці. В одному з інтерв'ю вона висловила так: «Відновлюючи цей зв'язок між минулим і сьогоденням, Україна перегляне свою ідентичність. Я вважаю це критичним для побудови та формування нової, незалежної нації, оскільки без культури ідентичність нації буде втрачена та буде порожньою». Проект О. Рондяк є міжнародним і містить умовні три дії, які об'єднують єдиний задум та сучасні засоби комунікації. Саме «Дія-1» присвячена українській народній ляльці-мотанці, яка є традиційною лялькою, що захищає від злих духів і допомагає в різних справах. Поштовхом для цієї частини проекту стала мотанка бабусі О. Рондяк, створена в концтаборі. Матеріалів там бракувало, тож лялька-оберіг була зроблена з висмикнутих із ковдри ниток. Ця лялька, за словами мисткині, прихилила Ольгу до цього духовного мистецтва. Експозиція демонструвала декілька великих скульптур на тему українських мотанок. Мисткиня використала різні прийоми для оздоблення своїх скульптур: фарбу, тканину, мотузки,

навіть металеві елементи. «Мотанка не лише оберігає Україну, а й об'єднує українців для зцілення від ран минулого. Тому я створила мотанки з гіпсу – матеріалу, який застосовують для зцілення зламаних кісток», – вказувала художниця. Деякі мотанки містять у собі вербальні послання двома мовами, одна з них буквально «сплетена» зі слів вірша Тараса Шевченка «Мені однаково». Мотанки О. Рондяк – це не просто варіація на тему народних вірувань та оберегів, це наші втілені історія та культура, трансформовані крізь призму творчої свідомості. Безумовно, маленька лялька не може захистити від зла, але незламна сила духу, віра та надія дають змогу пережити найбільш темні часи. Саме ця ідея знайшла відображення в скульптурі О. Рондяк [5].

2022 року в Києві в Національному заповіднику «Софія Київська» відбулась виставка авторської ляльки «Князівни та княгині». Виставковий проект було присвячено дружинам і донькам князів Русі-України X – XIII століття, а також жінкам княжих родів Гольшанських та Острозьких (XVI століття). На виставці було представлено близько 70 ляльок, над якими працювали понад 30 майстринь. Вони використали традиційну техніку вузлової текстильної ляльки та вдягнули її в стилізовані шати візантійських царівен, княгинь Русі-України, скандинавських і німецьких принцес та королев. Серед експонатів можна було впізнати образи вольової княгині Ольги, дружини київського князя Володимира Анни Багрянородної, доньок Ярослава Мудрого – королеви Франції Анни; королеви Угорщини Анастасії та Єлизавети – дружини норвезького короля, онуки Ярослава Мудрого Блаженної Едігни, доньки литовського князя Юрія Гольшанського Юліанії Гольшанської тощо. Також мисткині втілили в ляльці образ Богородиці Оранти – захисниці нашої держави, зображеної в головному вівтарі Софійського собору [7].

Щодо народних лялькарів, то їх основне завдання – це відтворити архетип, первинний образ ляльки. Проте не можна лише повторювати те, що вже відомо. Народ збирав, накопичував досвід і ділився ним упродовж всієї історії. Тому процеси творчості та відтворення давніх знань у виготовленні вузлової ляльки завжди співіснують і доповнюють один одного [4].

У будь-якій народній іграшці відображено буття і свідомість українського народу. Також народна іграшка, без сумніву, виконує важливу функцію соціалізації особистості. На відміну від сучасної серійної іграшки, яка є явищем

масового мистецтва і втілює картину світу як механізм, де навколишній світ постає не як живий організм, що більш природно для дітей, а як механізований, роботоподібний об'єкт, народна іграшка, зокрема лялька, з раннього віку допомагає дитині засвоїти духовні цінності. І якщо сучасна лялька містить у собі ідею володіння, а не радісного осягнення розмаїття світу, витісняючи розвивальний компонент гри й творчості, то народна лялька викликає інтерес до гри і пізнання світу [6].

Висновки. Варто зазначити, що народна лялька – не тільки об'єкт творчої діяльності та предмет дитячої гри, це культурний феномен, у якому сконцентровано пам'ять українського етносу, нації. Будучи об'єктом духовної спадщини, народна лялька зберігає в собі вплив художньої культури на народну творчість і відображає самобутні риси естетики українського народу. Народна лялька здатна зацікавити дітей і дорослих історією України та сприяти поглибленню їх знань про звичаї і традиції українців, сприяти розвитку їх духовності та усвідомленню власної національної ідентичності.

Література

1. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. Київ : Либідь, 2006. 256 с.
2. Лялька-мотанка: традиції, види й символи. *Миколаївський обласний центр народної творчості* : вебсайт. URL: <https://ocnt.com.ua/lyalka-motanka-tradicii-vidi-j-simvoli/> (дата звернення: 03.09.2022).
3. Найден О. С. Українська народна лялька. Київ : Стилос, 2020. 240 с.
4. Народна лялька – мудрість минулих часів. *Етнодім* : вебсайт. URL: <https://etnodim.com.ua/ua/ua-tsikava-informatsiya/161-narodna-lalka/> (дата звернення: 05.09.2022).
5. Павліченко-Тимчук Н. Переродження душі. *День*. 2020. 4 березня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/pererodzhennya-dushi> (дата звернення: 04.09.2022).
6. Плішко Н. Українська традиційна іграшка: духовний та функціональний аспект. *Мій рідний*

край : вебсайт. URL: <http://mij-kraj.com.ua/etnografichne-doslidzhennya/ukrainska-tradytsiina-ihrashka-dukhovnyi-ta-funktsionalnyi-aspekt> (дата звернення: 06.09.2022).

7. У Києві відкрилася виставка ляльок «Князівни та княгині України», організована представницями діаспори. *Укрінформ* : вебсайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3570355-u-kievi-vidkrilasa-vistavka-lalok-knazivni-ta-knagini-ukraini-organizovana-predstavnicami-diaspori.html> (дата звернення: 06.09.2022).

8. Фіголь Д. І. Українська народна дитяча іграшка. Київ : Знання, 1999. 229 с.

References

1. Hrushevskiy, M. (2006). A child is in customs and beliefs of the Ukrainian people. Kyiv: Lybid, 256 [in Ukrainian].
2. Knot folk doll: traditions, kinds and symbols. (2022). *Mykolaivskiy oblasnyi tsentr narodnoi tvorchosti*. URL: <https://ocnt.com.ua/lyalka-motanka-tradicii-vidi-j-simvoli/> [in Ukrainian].
3. Naiden O. S. (2020). Ukrainian folk doll. Kyiv: Stylos, 240 [in Ukrainian].
4. A folk doll is wisdom of past tenses (2022). *Etnodim*. URL: <https://etnodim.com.ua/ua/ua-tsikava-informatsiya/161-narodna-lalka/> [in Ukrainian].
5. Pavlichenko-Tymchuk N. (2020) Regeneration of the soul. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/pererodzhennya-dushi> [in Ukrainian].
6. Plishko N. (2022). Ukrainian traditional toy: spiritual and functional aspect. *Mii ridnyi kraj*. URL: <http://mij-kraj.com.ua/etnografichne-doslidzhennya/ukrainska-tradytsiina-ihrashka-dukhovnyi-ta-funktsionalnyi-aspekt> [in Ukrainian].
7. The exhibition of dolls of «Prince and princess of Ukraine» was opened in Kyiv, organized by the representatives of diaspora (2022). *Ukrinform*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3570355-u-kievi-vidkrilasa-vistavka-lalok-knazivni-ta-knagini-ukraini-organizovana-predstavnicami-diaspori.html> [in Ukrainian].
8. Fihol D. I. (1999). Ukrainian folk child's toy. Kyiv: Znannia, 229 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 06.10.2022
Отримано після доопрацювання 09.11.2022
Прийнято до друку 17.11.2022*